Περιεχόμενα

Κατάλογος συγγραφέων 11

Πρόλογος 15

Μέρος Πρώτο: Γενικά

1. Η υπερνεωτερική κοινωνία: μια κοινωνία «καθ' υπερβολήν» 23
Nicole Aubert

2. Το υποκείμενο αντιμέτωπο με τις αντιφάσεις της υπερνεωτερικής κοινωνίας 36
Vincent de Gaulejac

3. Η παράβαση ως κανόνας της υπερμοντέρνας κοινωνίας 47
Jacqueline Barus-Michel

4. Ο άνθρωπος και η εποχή του, σήμερα 57
Θεοδόσης Πελεγρίνης

5. Βιοϊατρική πρόοδος και γενεαλογική προβληματική 67
Maria Clelia Zurlo

Μέρος Δεύτερο: Ψυχοπαθολογία

1. Το υπερνεωτερικό υποκείμενο 87
Θανάσης Τζαβάρας

2. Νέες μορφές εφηβικής ψυχοπαθολογίας στη Γαλλία και διεργασίες υποκειμενικοποίησης 90
Yves Morhain

3. Πρωτογενής διαδικασία και υποκειμενικότητα 106
Τάνια Βοσνιάδου

4. Πολυδιαμεσολαβήσεις στη θεραπεία και στην επιμόρφωση: η ρήξη και ο συνδυασμός μεθόδων για την παρέμβαση σε ομάδες 116
Δήμητρα Σταύρου

5. Οι διαμεσολαβήσεις στην ομαδική θεραπεία παιδιών σήμερα 127
Bernard Chouvier

6. Το «υπερνεωτερικό» ή το «τέλειο» μωρό: Μια νέα μορφή αντίστασης στις κλινικές και ψυχοπαθολογικές πρακτικές με μωρά; 141
Denis Mellier

7. Αλλαγές και συναισθήματα στη νέα δυναμική των σχέσεων που διέπει τους σύγχρονους οργανισμούς – Η αποτυχία της «περίεξης» 153
Αθηνά Χατζούλη

Μέρος Τρίτο: Επικοινωνία

1. Το fandom, ο Άτλας του κόσμου, οι «over people» και άλλες φαντασιακές αλήθειες: κρίση του υποκειμένου και ανάγνωση υπερηρωικών κόμικς στην υπερνεωτερικότητα 171
Πατρίτσια Γερακοπούλου

2. Κινητό τηλέφωνο: διαμεσολαβημένη επικοινωνία του εαυτού με τον Άλλο 186
Ελισάβετ Εκμεκτζιάν

3. Από τα καφενεία στα internet cafés και από τις αλάνες στον κυβερνοχώρο: μια κοινωνιοψυχολογική προσέγγιση του «χώρου» των internet cafés 200
Ευαγγελία Κούρτη

4. Εύθραυστες ταυτότητες και ετερότητες στο σύγχρονο θέατρο 217
Στέλιος Κρασανάκης

5. Επιστροφή στη βαρβαρότητα: ακύρωση της ομάδας και νεανική ταυτότητα στον «πολιτισμό της επικοινωνίας» 227
Χριστιάνα Κωνσταντοπούλου

Μέρος Τέταρτο: Εργασία

1. Η κλινική προσέγγιση στις επιχειρήσεις: αναγκαιότητα και απαιτήσεις 253
Gilles Arnaud, Maryse Dubouloy

2. Μετάλλαξη της εργασίας και κρίση της επαγγελματικής ηθικής: η περίπτωση των κοινωνικών λειτουργών στη Γαλλία 266
Frédéric Blondel, Sabine Delzescaux

3. Οι νέοι εργαζόμενοι απέναντι στις αντιφάσεις της υπερνεωτερικότητας 280
John Cultiaux

4. Ντυμένες ταυτότητες: ιστορίες της στολής εργασίας 295
Ginette Francequin

5. Η εργασία ως ταυτοτική προσταγή ή ως πηγή περιθωριοποίησης και αποκλεισμού 309
Jacques Rhéaume

Μέρος Πέμπτο: Εκπαιδευτικό και κοινωνικό πεδίο

1. Οι πολιτικοί μπροστά στις αντιφάσεις της υπερνεωτερικής κοινωνίας: το νόημα άνω κάτω 327
Aude Harlé

2. Μεταμορφώσεις και αντιστάσεις: ψυχοκοινωνικές συνέπειες των νέων μορφών κοινωνικού αποκλεισμού 351
Ana Maria Araujo

3. Η ανάπτυξη των παιδιών και ο «θεραπευτικός» ρόλος του εκπαιδευτικού: αντίφαση ή δυνατότητα; 366
Σπύρος Τάνταρος

4. Η κατασκευή του φοιτητικού προσώπου μέσα από διαφορετικές καταστάσεις του εαυτού 373
Louis Basco, Fabienne Cote

5. Εύθραυστες ταυτότητες και εσωστρεφείς κοινότητες: η περίπτωση των αστέγων της Αθήνας 384
Αναστασία-Βαλεντίνη Ρήγα

Πρόλογος

Κλήμης Ναυρίδης, Νικόλας Χρηστάκης

Στο γαλλόφωνο χώρο η έννοια της υπερνεωτερικότητας εμφανίστηκε για πρώτη φορά στο πλαίσιο μιας έρευνας που διεξήχθη υπό τη διεύθυνση του Max Pagès στα τέλη της δεκαετίας του '70 σε μια πολυεθνική εταιρεία. Η συγκεκριμένη εταιρεία βρισκόταν στην πρώτη γραμμή τόσο από την άποψη του αντικειμένου παραγωγής όσο και από εκείνη των τεχνικών διοίκησης. Η έρευνα αποσκοπούσε στη μελέτη του βαθύτερου ψυχικού συνδέσμου των στελεχών με την εταιρεία και τις πολιτικές της, καθώς και του τρόπου με τον οποίο η ίδια επιδρούσε ασυνείδητα στον ψυχισμό των εργαζομένων επιτυγχάνοντας την ένταξη και τη συνοχή γύρω από τους οικονομικούς και τους εμπορικούς στόχους της.

Σε τι διαφέρει όμως η υπερνεωτερικότητα από τη μετανεωτερικότητα; Η τελευταία αυτή έννοια εμφανίστηκε για να εκφράσει κυρίως τη διαπίστωση μιας ρήξης με ό,τι θεμελίωνε και υποβάσταζε τη νεωτερικότητα· ειδικότερα με το δυτικό προοδευτισμό, σύμφωνα με τον οποίο οι επιστημονικές ανακαλύψεις, η τεχνική πρόοδος και γενικότερα ο εξορθολογισμός του κόσμου αντιπροσώπευαν για την ανθρωπότητα το ιδανικό μιας χειραφέτησης. Η ιδέα αυτής της ρήξης συνέπεσε με την ιστορική στιγμή κατά την οποία οι θεσμικές δομές κοινωνικής και πνευματικής πλαισίωσης του ατόμου κατέρρεαν ή εξαφανίζονταν: τέλος των μεγάλων ιδεολογιών και αφηγήσεων που εξηγούσαν τον κόσμο, απίσχναση των σημείων αναφοράς και των δομών κοινωνικοσυμβολικής πλαισίωσης και παραδοσιακής κοινωνικότητας (οικογένεια, κόμμα, Εκκλησία, σχολείο), ανάδυση παράλληλα ενός ατόμου απελευθερωμένου από κάθε εμπόδιο και καταναγκασμό, με πρώτιστη επιδίωξη την προσωπική ανάπτυξη και ευχαρίστηση, κυρίως μέσα από τη μαζική κατανάλωση.

Από την άλλη μεριά, η έννοια της υπερνεωτερικότητας, τονίζοντας τη ριζοσπαστικοποίηση και την υπερβολή της νεωτερικότητας, μοιάζει να αποδίδει καλύτερα τις πλέον πρόσφατες ψυχοκοινωνικές ανατροπές του σύγχρο-

νου κόσμου και του σημερινού δυτικού ανθρώπου. Το *υπέρ-* παραπέμπει στο ότι κάποιες διαστάσεις της νεωτερικότητας υπερβάλλουν και υπερβάλλονται, αγγίζοντας τα όριά τους και καταργώντας τα γνωστά πλαίσια και πρότυπα αναφοράς.

Μερικές επιστημονικές ανακαλύψεις και οι εφαρμογές τους (π.χ. στους τομείς της βιολογίας, της ιατρικής, της επικοινωνίας...), η παραληρηματική παραγωγή και κυκλοφορία τέχνης και κουλτούρας, η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας και η συνακόλουθη γενικευμένη παραγωγική και χρηματοπιστωτική ευκαμψία, η αναγκαιότητα ψυχολογικής και ταυτοτικής υπερ-προσαρμοστικότητας και τρόπον τινά υπερ-παραγωγικότητας οδηγούν στην ανάδυση ενός νέου τύπου ατόμου που νιώθει και πράττει με ένα πρωτόγνωρο ίσως ψυχοκοινωνικό στυλ.

Το υπερνεωτερικό υποκείμενο δεν είναι πλέον αντικείμενο-«θύμα» της φύσης, της βιολογίας και της φυσιολογίας του, φέρεται ως υπεύθυνο της ποιότητας της ψυχικής, της φυσικής και της σχεσιακής ζωής του, «ελέγχει» το σώμα του και την αναπαραγωγή του. Πράγματι, εδώ και περίπου τρία τέταρτα του αιώνα πολλές ασθένειες καταπολεμούνται πλέον στο δυτικό κόσμο τόσο αποτελεσματικά, που όχι μόνο το προσδόκιμο ζωής έχει αυξηθεί εντυπωσιακά, αλλά επιπλέον η ιατρική αισθάνεται την απόλυτη, αδιαπραγμάτευτη, ενίοτε παράλογη και απάνθρωπη υποχρέωση να σώσει ή να παρατείνει κάθε ζωή. Παράλληλα, ο ιατρικός και ο δημόσιος λόγος αναφορικά με την υγεία και τις αιτίες πολλών ασθενειών και σωματικών δυσλειτουργιών δίνουν τα –συχνά αντιφάσκοντα μεταξύ τους– νοητικά εφόδια για να μπορεί κανείς να ζει «ελέγχοντας» τη διάρκεια και την ποιότητα της ζωής του. Για παράδειγμα, ανάλογα με τη διατροφή του, το αν και πόσο θα πίνει και θα καπνίζει, το αν θα αθλείται, το αν θα εργάζεται υπερβολικά και σε αγχογόνες συνθήκες κ.λπ., ο κάθε άνθρωπος ξέρει τι τον περιμένει και σε τι μπορεί (ή δεν μπορεί) να ελπίζει. Όσο για την υποδούλωση στην αναπαραγωγή, πάει πλέον αρκετός καιρός που οι γυναίκες έχουν απελευθερωθεί από το προαιώνιο βάρος της ανεπιθύμητης ή/και εκτός προγράμματος μητρότητας, κάτι που φυσικά έχει ιδιαίτερες συνέπειες στις σεξουαλικές συμπεριφορές, στη γενεαλογία και στις κάθε είδους σχέσεις –θεσμικές ή μη– μεταξύ ανδρών και γυναικών. Τέλος, αναφορικά με το σωματικό αυτόν τομέα, η επιστημονική πρόοδος και οι εφαρμογές της επιτρέπουν σε σχεδόν καθημερινό επίπεδο την επιδίωξη και τη δημιουργία

ενός σώματος κατ' εικόνα της –ατομικής και συλλογικής– επιθυμίας, ενός σώματος πιο ωραίου, πιο νέου, που εξορκίζει τα γηρατειά και το θάνατο... αλλά που μπορούμε να αναρωτηθούμε μήπως μια μέρα εξορκίσει και την ίδια την ιδέα της δυναμικής της ζωής, αυτή τη φορά μέσα από την αυτοπαραγωγή και αυτοκατασκευή του (βλ. τεχνικές κλωνοποίησης).

Η σχέση με το χρόνο έχει επίσης υποστεί σημαντικές μεταλλάξεις. Μέχρι τώρα το άτομο προσαρμοζόταν στις απαιτήσεις του κοινωνικού χρόνου, ανάλογα με το ρυθμό των εποχών, των εμπορικών μετακινήσεων και των διαπραγματεύσεων, των ρολογιών του χώρου εργασίας. Σήμερα ο χρόνος αποτελεί πλέον αντικείμενο μιας συνεχούς επιτάχυνσης, κάτι που άρχισε μεν με τον «άγιο» σκοπό του κέρδους, αλλά τείνει να καταστεί ένα μόνιμο και αμείωτο αίσθημα του επείγοντος. Το παραδοσιακό καπιταλιστικό πρόταγμα ότι «ο χρόνος είναι χρήμα» ολοκληρώνεται με την αίσθηση του στιγμιαίου και του μη τοπικού. Είναι γνωστό ότι το κέρδος και η επιβίωση εξαρτώνται από την κατάκτηση νέων αγορών και ότι πρέπει κανείς να κάνει το μέγιστο δυνατό στον ελάχιστο δυνατό χρόνο, πρέπει μονίμως, επιτακτικά και επειγόντως να κινείται πιο γρήγορα και από τον ίδιο το χρόνο. Η αίσθηση του ελέγχου του χρόνου και της πανταχού παρουσίας εντείνεται, καθώς κάποιος μπορεί να δρα την ίδια στιγμή σε πολλά διαφορετικά μέρη, κάτι που επιτρέπουν σύγχρονα επικοινωνιακά μέσα όπως –μεταξύ άλλων– το διαδίκτυο, το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο και το κινητό τηλέφωνο. Μπορούμε φυσικά να αναρωτηθούμε μήπως ο χρόνος που αποτελεί αντικείμενο υπέρβασης μπορεί να αποτελέσει ταυτόχρονα πηγή τυραννίας του σύγχρονου ανθρώπου, ο οποίος πιθανώς κατακλύζεται από το ολοένα και πιο ασφυκτικό αίσθημα ενός κατεπείγοντος που δεν μπορεί ποτέ να ικανοποιηθεί.

Οι κοινωνικές σχέσεις, επιτακτικές για τη διαμόρφωση του εαυτού, τείνουν προς το βραχύβιο, το επιφανειακό, το «έντονο». Η κλασική αντίληψη περί αυτοελεγχόμενης και «εσωτερικής» ατομικότητας συνεπάγεται την ικανότητα για αυτονομία, ανεξαρτησία και μοναξιά, την αξιοδότηση του φαντασιακού και των νοητικών δραστηριοτήτων. Από την άλλη, οι νέες επικοινωνιακές τεχνολογίες συμβάλλουν στον ορισμό μιας ατομικής ύπαρξης μέσα από τη σύνδεση με τους άλλους και με τον κοινωνικό κόσμο. Παράλληλα, το «ρευστό», εύπλαστο και ανεμάως διαμελιζόμενο και αναδομούμενο οικονομικό-εργασιακό-καταναλωτικό σύστημα αποθαρρύνει τις μακρόχρονες και αν-

θεκτικές στο χρόνο συναισθηματικές σχέσεις με ό,τι αυτές προϋποθέτουν – εμπιστοσύνη, εντιμότητα, πίστη, δέσμευση, συνέχεια. Ο καθένας καλείται να είναι εύκαμπτος, προσαρμόσιμος, να μπορεί να δομεί και να αναδομεί την ταυτότητά του μέσω πολυποίκιλων ταυτίσεων, να κάνει πολλές –αλλά εφήμερες, επιφανειακές και εύθραυστες– σχέσεις, διεπόμενες από την αναζήτηση της ηδονής του συν-αισθάνεσθαι.

Το άμεσο και το επιτόπιο των συναισθηματικών σχέσεων αντιστοιχούν στο άμεσο και το επιτόπιο των σχέσεων με το υπερβατικό. Το υπερνεωτερικό υποκείμενο δεν επιδιώκει να σώσει την ψυχή του και να εξασφαλίσει μια θέση στον παράδεισο. Θέλει να ζει καλύτερα στο παρόν, θέλει να σωθεί εδώ-και-τώρα. Με την έννοια αυτή, και στο βαθμό που το κάθε άτομο τείνει να καθίσταται πηγή νοήματος ως προς τον εαυτό του και για τον εαυτό του, ο καθένας γίνεται θεός για τον εαυτό του και αναζητά τον εαυτό του σαν να αναζητούσε τον Θεό, σαν να ήταν θεός. Η αναμέτρηση με τα «όρια του εαυτού» και με το θάνατο, που πραγματοποιείται στο πλαίσιο των εξτρίμ σπορ, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου τύπου σχέσης με το υπερβατικό και επένδυσης του εαυτού. Θα έλεγε κανείς πως η κοινωνική τάξη αδυνατεί πλέον να δώσει στα άτομα όρια και νόημα και πως αυτά, μέσα από το ίδιο τους το σώμα και από τα όριά του, ανανεώνουν το υπαρξιακό τους νόημα, αισθάνονται ότι υπάρχουν, ξεγελούν την πλήξη και εξορκίζουν το άγχος του θανάτου. Πιο γενικά μπορούμε να πούμε ότι το υπερνεωτερικό άτομο αρέσκεται στην υπερβολή: υπερβολή στην κατανάλωση, στην ηδονή, στην πίεση, στο άγχος, στην προς τα εμπρός φυγή... Βλέπουμε εξάλλου τις επιπτώσεις αυτού του ψυχοκοινωνικού υπερθεματισμού σε κάποιες χαρακτηριστικές καθημερινές παθολογίες, όπως η βουλιμία, η ανορεξία, οι κάθε είδους εθισμοί και, βέβαια, το πανταχού παρόν στρες.

Επίσης, είναι πλέον κοινή διαπίστωση, σε ψυχαναλυτές και ψυχοθεραπευτές, ότι οι ασθενείς με νευρωτικού τύπου ψυχοπαθολογίες λιγοστεύουν αναλογικά όλο και περισσότερο σε σχέση με εκείνους που παρουσιάζουν προοιδιπόδειες καθηλώσεις και διαταραχές ναρκισσιστικές ή διαταραχές προσωπικότητας. Οι εκπαιδευόμενοι στις ψυχαναλυτικές εταιρείες δυσκολεύονται πολύ να βρουν υποψήφιους κατάλληλους για μια κλασική ψυχανάλυση. Τα περισσότερα περιστατικά που προσέρχονται πλέον στους ειδικούς με αιτήματα για θεραπεία απαιτούν από εκείνους την ικανότητα και την

ευελιξία να τροποποιούν κάθε φορά το κλινικό πλαίσιο ώστε να τα εμπεριέχει με τις ιδιαίτερες ψυχικές αδυναμίες, τα ελλείμματα και τις ανάγκες τους.

Στο παρόν βιβλίο επιχειρούμε να φωτίσουμε όψεις της σύγχρονης ατομικής ύπαρξης και κοινωνικής ζωής με έναν ιδιαίτερο τρόπο που συνδυάζει τη θεωρητική διεπιστημονική ανάλυση, πολλαπλών αναφορών, με την κοινωνιοκλινική μέθοδο και ευαισθησία. Σε ένα πρώτο γενικό μέρος εντάσσονται κείμενα που κατά κάποιο τρόπο οριοθετούν και θέτουν τις βάσεις της κατανόησης της υπερνεωτερικότητας από φιλοσοφική, κοινωνιολογική και ψυχοκοινωνιολογική σκοπιά. Ακολουθούν τέσσερις μεγάλες ενότητες που εξετάζουν υπό την παραπάνω οπτική ζητήματα αναφορικά με την ψυχοπαθολογία, την επικοινωνία, την εργασία, το εκπαιδευτικό και κοινωνικό πεδίο. Αν υπάρχει κάτι το ανορθόδοξο στη δομή του συλλογικού αυτού βιβλίου, με την έννοια της ασυνήθιστης διασποράς στόχων, προσεγγίσεων, θεωρητικών και μεθοδολογικών πλαισίων, ακόμη και επιστημονικής ταυτότητας των συγγραφέων, αναρωτιόμαστε εντέλει μήπως αυτό αντανακλά την ίδια την πολλαπλά διασπασμένη και πολυπρισματική συγκρότηση του αντικειμένου του, δηλαδή του υπερνεωτερικού ανθρώπου και του κόσμου στον οποίο ζει. Ελπίζουμε ότι αυτό θα αποτελέσει αφορμή για μια πνευματικά εμπλουτιστική και δημιουργική ανάγνωση.

Ιούλιος 2009